PROVINCIE

Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Broek in Waterland

Gemeentebeschrijving, november 1991

Foto omslag:
Houten woonhuis uit
ca. 1885 aan het Roomeinde
te Broek in Waterland

Inhoudsopgave

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Genese *9*
2.2 Bodem en landschap *9*
2.3 Afwatering *10*

3. **Grondgebruik** *13*
3.1 Algemeen *13*
3.2 Agrarisch grondgebruik *13*
3.3 Niet-agrarisch grondgebruik *13*
3.4 Landschapsbeeld *14*

4. **Infrastructuur** *15*
4.1 Landwegen *15*
4.2 Wateren *15*
4.3 Dijken *16*
4.4 Tramwegen *16*

5. **Nederzettingsstructuur** *19*
5.1 Algemeen *19*
5.2 Broek in Waterland *19*
5.3 Zuiderwoude *20*
5.4 Uitdam *22*
5.5 Buitengebied *22*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *23*
6.1 Broek in Waterland *23*
6.2 Zuiderwoude *23*
6.3 Uitdam *23*
6.4 Buitengebied *24*

Verantwoording inventarisatie *25*

Geraadpleegde literatuur *27*

Tabel *29*

Herkomst afbeeldingen *31*

Afbeeldingen *33*

Register *47*

Colofon *49*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Broek in Waterland. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Waterland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek, alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.
De werkzaamheden betreffende de gemeente Broek in Waterland zijn uitgevoerd door E. Raap en ir. R.L. Lourijsen, tijdelijk als medewerkers M.I.P. verbonden aan de provincie Noord-Holland.

Haarlem, november 1991

1. Inleiding

De gemeente Broek in Waterland ligt in de provincie Noord-Holland en omvat het dorp Broek in Waterland en de buurtschappen Zuiderwoude en Uitdam.
De oppervlakte van de gemeente is 2.241 ha en het aantal inwoners bedraagt 2.727 (31-12-1985).
Gedurende de MIP-periode zijn er geen grenswijzigingen opgetreden in het grondgebied van de gemeente. Na 1940 zijn er twee wijzigingen geweest. In 1942 werd de grens van de gemeente verlegd van de oever van het IJsselmeer naar een lijn op honderd meter uit de oeverlijn bij een stand van 0,40 m -N.A.P.. In 1959 werden ten behoeve van de ontwikkeling van Monnickendam als woonplaats voor forensen uit Amsterdam het Hemmeland, de Markgouw en de Monnikemeer afgestaan aan de gemeente Monnickendam.
Tot 1991 veranderde er niets. Op 1-1-1991 werd de zelfstandige gemeente Broek in Waterland opgeheven en ging het op in de nieuw gevormde gemeente Waterland. Deze gemeente beslaat ruwweg het grondgebied van de voormalige gemeenten Broek in Waterland, Monnickendam, Marken, Ilpendam en Katwoude.
Omdat het MIP uitgaat van de gemeentegrenzen zoals die bestonden op 14-3-1988, wordt Broek in Waterland beschreven als zelfstandige gemeente.

De gemeente Broek in Waterland grenst aan de gemeenten Monnickendam (noorden), Marken (westen), Amsterdam (zuiden) en Landsmeer (oosten).

De gemeente Broek in Waterland maakt deel uit van het MIP-inventarisatiegebied Waterland, dat verder bestaat uit de gemeenten Akersloot, Beemster, Edam-Volendam, Graft-De Rijp, Ilpendam, Jisp, Katwoude, Landsmeer, Marken, Monnickendam, Purmerend, Schermer, Uitgeest, Wormer, Wijde Wormer en Zeevang.

Ten behoeve van de inventarisatie is de gemeente Broek in Waterland opgedeeld in de deelgebieden Broek in Waterland/Broek in Waterland, Broek in Waterland/Zuiderwoude, Broek in Waterland/Uitdam en Broek in Waterland/Buitengebied.
(Zie afbeeldingen 1 t/m 8)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Genese

Het landschap in de gemeente Broek in Waterland heeft deel uitgemaakt van een aaneengesloten veenlandschap dat het gebied omvatte van West-Friesland tot aan het Gooi. De hoofdrivier door het deel dat nu Waterland is wordt in de literatuur aangeduid als de Waterlandse Die. Deze stroomde in de vroege Middeleeuwen van Amsterdam naar het noorden via de Ransdorper Die – Holysloter Die – Belmermeer – Bozen Meertje – Kerk Ae en Ooster Ae naar Monnickendam en de Gouwzee. Deze Waterlandse Die had als zijstroompjes onder andere de Uitdammer Die, de Leek en het stroompje de Eng van Broek in Waterland naar het Bozen Meertje. Deze laatste had ook enige zijtakken.
De Waterlandse Die heeft in de latere Middeleeuwen een stroomkering gekend. Naarmate de Uitdammer Die groter en breder werd als gevolg van het wegslaan van grote stukken veen na stormen werd er door de Waterlandse Die steeds meer water heen gebracht. Zo veel dat de Uitdammer Die uiteindelijk de hoofdstroom van de Waterlandse Die werd en de oude loop langzaam ging verlanden.
Vanuit de oostzijde werd het veendek aangetast door het Almere en later door de Zuiderzee. Vaak werden na zware stormen en hoge vloedstanden grote stukken veen weggeslagen door het water. Daarbij ontstonden meren zoals de Belmermeer, Noordmeer en Broekermeer. Deze zijn later weer drooggelegd.
Alle genoemde stromen zijn heden ten dage nog in het landschap van Broek in Waterland aanwezig. Te zamen met enige veenmeren (Arken Ae, Kleine en Grote Meer, die ontstaan zijn na zware stormen en hoge stormvloeden) en enkele restanten van dijkdoorbraken (De Poel, Oosterpoel, Binnenbraak) dragen zij bij tot het waterrijke karakter van het landschap in Broek in Waterland.
(Zie afbeelding 10)

2.2 Bodem en landschap

Naar analogie van het landschapsonderzoek van het Buro Maas uit 1986 kan in de gemeente Broek in Waterland een drietal landschapstypen worden onderscheiden. Ten eerste het Veenpolderlandschap, dat het grootste deel van de gemeente beslaat. Dit landschapstype is nader te preciseren in het Veenpolderlandschap met meren en plassen. Dit type kenmerkt zich door het voorkomen van talrijke meren en plassen ("Aeën en Dieën"). De gronden aan de oppervlakte van dit landschap bestaan uit veen. De kernen Broek in Waterland en Zuiderwoude zijn gelegen op een iets hoger gelegen oeverwal langs de oude loop van (een zijtak van) de Waterlandse Die. De bodem aan de oppervlakte bestaat hier uit veen met een hoger kleigehalte dan de omgeving.
Een aantal van de in de 11de en 12de eeuw ontstane meren en plassen is later weer drooggemaakt (zie ook 2.1). In Broek in Waterland betreft het drie (delen) van zulke meren: de Belmermeer, de Broekermeer en de Noordmeer. Deze voormalige meren behoren tot het landschapstype van het droogmakerijenlandschap. De gronden bestaan hier uit veen, soms ook venige klei (het zijn zgn. veenontginningsgronden). Doordat de meren voor hun ontstaan deel uitmaakten van het Waterlandse veengebied, bestond de drooggemaakte oppervlakte ook uit veen.
In Broek in Waterland worden ook buitendijks gelegen gronden aangetroffen. Deze gronden worden gerekend tot het Aanwassenlandschap. Dit zijn veengronden die tijdens de bedijking bewust buiten de dijk werden gehouden. In de loop van de tijd heeft zich op deze veengronden een laag zware klei afgezet. In Broek in Waterland worden deze gronden "de Nes" of "de verdronken Nes" genoemd. Een ander deel van de

buitendijks gelegen gronden tussen "de Nes" en Monnickendam heeft geen naam.

Het reliëf in de gemeente Broek in Waterland varieërt van 4,5 m -NAP tot 5 m -NAP in de droogmakerijen, met als diepste punt 5,2 m -NAP in de Belmermeer. Het oude land ligt gemiddeld op 1,2 m -NAP tot 1,5 m -NAP. De buitendijkse aanwassen liggen iets hoger, namelijk tussen 0,1 m -NAP en 0,9 m -NAP.
De Waterlandse Zeedijk ligt gemiddeld op ongeveer 3,5 m +NAP.
(Zie afbeelding 9)

2.3 Afwatering

Daar de gehele gemeente Broek in Waterland beneden NAP ligt vindt de afwatering kunstmatig plaats. Dit is al voor de MIP-periode het geval.
De gehele gemeente behoort tot een boezemgebied dat afwatert op zowel het IJsselmeer als het Noordzeekanaal. Broek in Waterland maakt deel uit van het Waterschap de Waterlanden (vroeger Hoogheemraadschap Waterland). Ook de drie droogmakerijen Broekermeer, Belmermeer en Noordmeer behoren hiertoe.

In 1864 werd het oude land (dit is het binnendijks gelegen veengebied zonder de droogmakerijen) bemalen door 18 molens, één scheprad- en 17 vijzelmolens. In Broek in Waterland stonden elf vijzelmolens, drie bij Uitdam en acht bij de Poel, ten zuiden van Monnickendam, alwaar het water via een sluis op de Zuiderzee werd gebracht. Deze molens sloegen tevens het water uit dat door de molens langs de droogmakerijen op het oude land werd gebracht.
De Noordmeer was in 1864 nog niet drooggelegd, dat geschiedde in 1865. De Belmermeer (134 ha), drooggelegd in 1628, samen met de Broekermeer (326 ha) en de Buikslotermeer, werd in 1864 door een vijzelmolen bij het Bozen Meertje bemalen. Aldaar lag ook een inlaatduiker. De Broekermeer werd bemalen door twee vijzelmolens. Het overtollige water werd via duikers op de Broekervaart uitgeslagen. Bij de molens lag tevens een inlaatduiker.
De Nes vormde een buitenpolder (45 ha), die omgeven werd door een kade. De afwatering geschiedde via een sluisje, dat ook water kon inlaten.

In 1894 werd het oude land bemalen door drie stoomgemalen, één bij Kadoelen uit 1875, die het water op het Noordzeekanaal uitsloeg, één bij de Rijperkolk uit 1876 en één aan de westzijde van de Poel uit 1880 die het water naar de Zuiderzee uitmaalde. De Noordmeer (133 ha) werd door een stoomgemaal uit 1871 bemalen. Aan de oostzijde van de polder lag een inlaatduiker. De Belmermeer en de Broekermeer werden nog steeds door één respectievelijk twee vijzelmolens bemalen. De buitenpolder de Nes bezat één duiker ter afwatering.

Na de watersnoodramp van 1916 werden veel stoomgemalen in Waterland vervangen door elektrische gemalen. Het oude land werd in 1936 bemalen door twee elektrische gemalen, één bij Kadoelen en één bij de Poel. Dit laatste gemaal werd gebouwd aan de Waterlandse Zeedijk na de overstroming van 1916. De Noordmeer en de Belmermeer werden bemalen door dieselgemalen. De Broekermeer raakte het overtollige water kwijt door een elektrisch gemaal.
De Nes tenslotte waterde af door middel van een duiker.

Tegenwoordig geschiedt de afwatering van de gehele gemeente Broek in Waterland door middel van één motorgemaal bij de Poel, eventueel geholpen door het motorgemaal bij Kadoelen. Ook de droogmakerijen hebben ieder een motorgemaal die het water uitslaat op het

oude land. Dit water wordt nog steeds uitgeslagen door de gemalen bij de Poel en bij Kadoelen.
De Nes heeft een uitwateringssluis met één opening. De grote windmolens zijn alle verdwenen.
(Zie afbeelding 10)

3. Grondgebruik

3.1 Algemeen

De bevolking van Broek in Waterland vond van oudsher haar bestaan in de handel, de visserij en de melkveehouderij. In de MIP-periode zijn de handel en de visserij verdwenen. De grote bloei van deze vormen van inkomsten vond plaats in de 16de, 17de en 18de eeuw. Zie verder hoofdstuk 5.
Tijdens de MIP-periode kwam in Broek in Waterland het forensisme naar Amsterdam op. Dit heeft zich na de Tweede Wereldoorlog versterkt doorgezet. Thans is de gemeente Broek in Waterland een typische forensengemeenschap. De agrarische sector heeft nauwelijks enige betekenis in de inkomsten van de gemeente, hoewel het qua oppervlak de meeste ruimte gebruikt. Verder worden er diensten in de verzorgende sfeer (winkels) aangetroffen.

3.2 Agrarisch grondgebruik

De oudste ontginningen in Broek in Waterland dateren mogelijk uit de 9de eeuw. Van de ontginningen uit deze eerste fase is door de maaiveldaling niets overgebleven. Latere ontginningen zijn tegenwoordig nog steeds aanwezig in het landschap. Zuiderwoude is wellicht nog een restant van de ontginning uit de tweede fase (10de en 11de eeuw).
De ontginning in de tweede fase is aangevangen vanuit de natuurlijke veenstroompjes (bijv. Zuiderwoude). In een derde fase is men het land gaan ontginnen dat achter de veendijken lag (daterend uit de tweede fase). Om het gevaar van overstromingen te bezweren heeft men zeedijken opgeworpen (zie 4.3).
Visserij en melkveehouderij waren van oudsher de belangrijkste bron van inkomsten uit de agrarische sector in Broek in Waterland. Door de lage ligging en de drassige ondergrond heeft er nooit akkerbouw plaatsgevonden in Broek in Waterland. Met de inpolderingen van onder andere de Noordmeer, de Broekermeer en de Belmermeer en de bedijking van het land verdween de visserij in Broek in Waterland. De melkveehouderij werd toen het belangrijkst. Qua grondgebruik in de gemeente is het dat ook gebleven; vrijwel de gehele oppervlakte van de gemeente is in gebruik als weiland voor het vee en voor de hooiwinning. Het aandeel van de agrariërs in de beroepsbevolking is echter klein.

De percelering in de gemeente Broek in Waterland kenmerkt zich door lange smalle kavels, zoals die veel worden aangetroffen in waterrijke veengebieden. De overheersende richtingen zijn noordwest-zuidoost en noordoost-zuidwest, afhankelijk van de loodrecht daarop staande ontginningsas. Op kleine delen wordt ook een veerverkaveling aangetroffen, dat wil zeggen dat de kavels schuin op de ontginningsas (in de gemeente Broek in Waterland meestal een veenstroompje) staan.
De droogmakerijen kennen eenzelfde langgerekt patroon, zij het dat de kavels over het algemeen breder zijn dan die op het oude land en een grover slotenpatroon hebben. De Noordmeer heeft een blokverkaveling, wat verklaard kan worden uit het feit dat deze droogmakerij uit 1865 stamt en men toen grotere kavels wenste.
Een opvallend element in het landschap is te vinden tussen de Uitdammer Die-Groote Meer en de boerderij "Peerenboom". Hier zijn nog restanten te vinden van het Kanaal door Waterland. Zie verder 4.2.

3.3 Niet-agrarisch grondgebruik

Het niet-agrarische grondgebruik betreft in de eerste plaats de bebouwing van de dorpen Broek in Waterland, Zuiderwoude en Uitdam. Voorts zijn

de buitendijks gelegen gronden tussen de Nes en Monnickendam in gebruik als riet- en draslanden. Deze vorm van grondgebruik wordt door de gehele gemeente aangetroffen, veelal zijn ze gelegen aan of bij het water.
Het gebied "het Eiland", in het midden van de gemeente, is een natuurgebied.
In de gemeente bevinden zich twee campings, één op de Verdronken Nes en één onder Overleek, langs het stroompje de Leek. Bij het dorp Broek in Waterland ligt een sportterrein.
Er is in de gemeente geen industrieterrein aanwezig. De meeste inwoners zijn werkzaam in Amsterdam en zijn voor hun inkomen niet afhankelijk van de plaatselijke werkgelegenheid. Deze beperkt zich voornamelijk tot winkelvoorzieningen.

3.4 Landschapsbeeld

Het landschap van west naar oost in Broek in Waterland wordt bepaald door een open landschap met lange smalle kavels. Langs de Broekervaart en de Burg. Peerenboomweg staan hoge bomen, die verder in de gemeente weinig voorkomen als in het oog springend landschappelijk element. De Broekervaart is tevens een deel van de ringvaart om de Broekermeer. De ringdijken om de droogmakerijen vallen op door hun iets hogere ligging ten opzichte van het oude land.
In de gemeente Broek in Waterland liggen veel sloten, meren en plassen, waarvan de Uitdammer Die, de Kerk Ae en de Ooster Ae de opvallendste zijn.
Door de gemeente loopt één grote weg, de provinciale weg S 11.
De drie kernen Broek in Waterland, Zuiderwoude en Uitdam, alsmede de buitendijks gelegen gronden achter de hoge zeedijk completeren het geheel.

(Zie afbeelding 7)

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

Het patroon van landwegen in de gemeente Broek in Waterland heeft in de MIP-periode weinig veranderingen ondergaan. Er is een klein aantal wegen toegevoegd aan het patroon zoals dat bestond in 1850. Dit betreft het wegenpatroon in de Noordmeer (1863), de aanleg van de Burg. Peerenboomweg van Broek naar Zuiderwoude (1933) en de aanleg van de S 11/Jaagweg van Amsterdam naar Monnickendam en verder (1938). Van de overige wegen is een groot deel in de MIP-periode verhard.
In de gemeente Broek in Waterland worden veel wegen aangetroffen met als uitgang 'Gouw'. Dit woord is te herleiden tot het Friese 'ga' (=dorp) en 'wei' (=weg/water). Een gouw is de belangrijkste waterweg en/of begaanbare dijk van een dorp of streek. De in de MIP-periode en daarna aangelegde wegen kennen niet de uitgang 'gouw', terwijl de wegen op het oude land dat wel kennen.

In 1850 waren er twee verharde wegen, te weten de weg over de Broekermeerdijk en het vervolg ervan (de Jaagweg) langs de Zesstedenvaart naar Monnickendam en de weg onder de Waterlandse Zeedijk langs de Zuiderzee. De eerste weg was toen nog in gebruik als jaagweg voor de trekschuiten. Het Havenrak was toen een onverhard, smal voetpad.
Volgens de kaart van Kuyper uit 1866 is er in de tussentijd niets veranderd. Tussen 1866 en 1904 is een aantal wegen verhard. De belangrijkste waren de weg door Zuiderwoude en het verlengde van deze weg naar de zeedijk (Aandammer gouw), de Galgengouw, de Middenweg door de Broekermeerpolder en de Buitenweere gouw (thans de Atjeh gouw en de Overleeker gouw).
Tussen 1904 en 1938 is ook het zuidelijke deel van de Aandammer gouw verhard. In die tijd zijn ook de Burg. Peerenboomweg en de S 11 aangelegd en tegelijkertijd verhard.

Na de MIP-periode zijn de overige nog niet verharde wegen verbeterd en verhard. Er zijn sindsdien twee nieuwe wegen aangelegd. De Rijperweg van Zuiderwoude naar Uitdam en het Dijkeinde langs het Zwet naar de Waterlandse Zeedijk. Deze laatste weg was in de MIP-periode een voetpad.
Rond de kern Broek in Waterland heeft verdichting van het wegenpatroon plaatsgevonden als gevolg van de groei van het dorp.
(Zie afbeeldingen 2, 3, 7 en 11)

4.2 Wateren

Het patroon van de waterwegen heeft tijdens de MIP-periode slechts één verandering ondergaan, namelijk de drooglegging van de Noordmeer in 1863. Het patroon van wateren zoals dat in 1850 bestond is in vergelijking met 1943 en 1981 verder niet veranderd. Er heeft enige verlanding van bestaande waterlopen plaatsgevonden en kleine delen van plassen en sloten zijn drooggemaakt. Deze kleinschalige ingrepen hebben echter geen belangrijke veranderingen in het patroon teweeg gebracht. Met de aanleg van de Burg. Peerenboomweg is door de Kerk Ae een smalle dam aangelegd die het water in tweeën deelt.
De wateren in de gemeente Broek in Waterland hebben vanaf de 15de eeuw tot in de 20ste eeuw twee functies gehad. Ten eerste dienden ze ter ontwatering van het land en de afvoer van overtollig water. Ten tweede werden met name de grotere en bredere wateren gebruikt voor het transport van mensen en goederen. De in 1663 aangelegde Zesstedenvaart

van Amsterdam naar Broek in Waterland-Monnickendam en verder is hiervan het beste voorbeeld. De waterlopen hebben in
Broek in Waterland een belangrijkere rol gespeeld in het personen- en goederenvervoer dan de landwegen. De bloei van Broek in Waterland is dan ook geheel te danken aan het water. Zie ook hoofdstuk 5.
Ten behoeve van de Veenderij Zunderdorp (gemeente Amsterdam), waar tot ±1950 geveend is, werden bestaande sloten in en om het gebied verbreed. In Broek in Waterland betreft dit waarschijnlijk het water dat parallel aan de Watergouw loopt.
In het Havenrak ligt een eiland dat de naam De Nes draagt. Ook vóór de drooglegging van de Broekermeer lag dit eiland er al als een beschutting voor het dorp (met name voor de Laan). Ten oosten ervan ligt een klein eiland, het Baggereiland genaamd. Dit is in 1938 met baggerbeugels uitgebaggerd in het kader van een werkverschaffingsproject.

Tussen de Uitdammer Die, het Groote Meer en de boerderij "Peerenboom" zijn in de verkaveling nog heel fraai de eerste aanstalten te herkennen van wat het Kanaal door Waterland had moeten worden. Door het verzanden van de Zuiderzee nabij Amsterdam, rond het eiland Pampus, werd tussen 1819 en 1824 het Noordhollands Kanaal gegraven. Een alternatief voor dit kanaal was het kortere Kanaal door Waterland, dat vanaf Durgerdam met een boog tot aan Marken zou lopen. Met het graven van het kanaal werd in 1826 begonnen, maar reeds in 1828 werd het werk op gezag van koning Willem I gestaakt. De kosten bleken hoger dan voorzien, Amsterdam weigerde mee te werken (het IJ bij Amsterdam zou moeten worden afgesloten) en het kanaal bij Marken kwam in nog ondieper water uit dan bij Pampus. Delen van dit onvoltooide kanaal zijn nog te zien, met name in de verkaveling, maar ook is nog een tweetal lange boogvormige sloten aanwezig in het landschap die aangeven waar het kanaal had moeten lopen.
(Zie afbeeldingen 7 en 10)

4.3 Dijken

De gemeente Broek in Waterland wordt aan de oostzijde geheel omgeven door een hoge dijk, de Waterlandse Zeedijk langs het IJsselmeer, de vroegere Zuiderzee. Deze dijk heeft al sinds de aanleg in de Hoge Middeleeuwen (±1180) een primaire functie. Deze dijk is verschillende malen doorgebroken. De laatste doorbraken dateren van 1825 en 1916 toen grote delen van de gemeente Broek in Waterland en van het gebied Waterland onder water kwamen te staan, waardoor grote schade werd aangericht. Achter de Waterlandse Zeedijk loopt een weg.
Rondom de drooggemaakte meren zijn ringdijken aangelegd, waarachter een ringvaart of ringsloot loopt. Opvallend is dat alleen over de noordzijde van de Broekermeerdijk en de noordwestzijde van de Belmermeer wegen lopen; op de overige delen van de ringdijken liggen geen wegen. In de Belmermeer ligt een kleine ringdijk. Deze dijk is waarschijnlijk aangelegd ten behoeve van de ontwatering van een lager gelegen deel van de Belmermeer.
(Zie afbeelding 10)

4.4 Tramwegen

Een spoorlijn heeft nooit door de gemeente Broek in Waterland gelopen. Broek in Waterland is aangesloten geweest op het (stoom)tramlijnennet van de Noord-Hollandse Tramweg Maatschappij (NHT) en de Tweede Noord-Hollandse Tramweg Maatschappij (TNHT). Tussen 1888 en 1893 exploiteerde de NHT de stoomtram tussen Amsterdam en Edam. In het dorp Broek in Waterland bevond zich een halte waar passagiers voor beide richtingen konden opstappen. Het tracé door de gemeente Broek in Waterland liep langs de Middenweg in de Broekermeerpolder naar Broek

in Waterland, om langs de Zesstedenvaart verder te gaan naar Monnickendam en Edam. In 1893 werd de exploitatie overgenomen door de TNHT in verband met een uitbreiding van het tramlijnennet van de NHT in Waterland. De stoomtram van de TNHT heeft tot 1932 gereden. Toen werd de TNHT door de Noord en Zuid Hollandse Tramweg Maatschappij, de huidige NZH, overgenomen. De NZHTM elektrificeerde de stoomtramlijn. Deze tram heeft tot 1956 gereden, met uitzondering van de oorlogsjaren 1944 en '45. Langs de Jaagweg naar Monnickendam liggen nog enige bruggetjes die herinneren aan het oude tracé.
Thans wordt het openbaar vervoer in de gemeente Broek in Waterland onderhouden door autobussen van de NZH.
(Zie afbeelding 11)

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De gemeente Broek in Waterland is in de MIP-periode nauwelijks gegroeid. Tussen 1851 en 1940 bleef het inwoneraantal stabiel, namelijk ±1.550 inwoners. Er kan daarom niet gesproken worden van grote veranderingen in de MIP-periode. Er heeft voornamelijk vervangende woningbouw plaatsgevonden. Alleen de kern Broek in Waterland heeft tussen 1915 en 1943 een uitbreiding gekend aan de zuidkant van het dorp.
(Zie afbeelding 8)

5.2 Broek in Waterland

De geschreven geschiedenis van dit dorp begint in de 13de eeuw, als voor het eerst de naam Broek in de archiefstukken verschijnt. Waarschijnlijk is het dorp ontstaan in de eeuwen daarvoor als een ontginningsdorp. Vanaf een natuurlijke oeverwal langs de riviertjes de Eng en de Leed is men het omliggende veenlandschap gaan ontwateren en ontginnen. De voor een veenontginning zo kenmerkende lintbebouwing ontbrak ook in Broek in Waterland niet. In de plattegrond van Broek is dit nog heel goed te herkennen: de oudste bebouwing manifesteert zich lintvormig langs de noordoever van de riviertjes langs het Zuideinde - Dorpsstraat - Havenrak -Leeteinde.
De twee riviertjes waarlangs Broek zich ontwikkelde hadden via de Noordmeer, de Leek en de Monnickemeer een natuurlijke verbinding met de Zuiderzee. Daarnaast had de Leed bij Broek een natuurlijke verbreding (het huidige Havenrak), die als haven kon dienen. Naast de landbouw ontwikkelde zich in Broek daarom ook de handel en de visserij (haring en walvis). De handel en de scheepvaart/visserij in Broek kwamen in de 16de en de 17de eeuw tot grote bloei en brachten het dorp een enorme welvaart. Met name na 1613, toen zes Waterlandse dorpen, waaronder Broek, zich aaneensloten in de Unie van Waterland. In dit economische verbond hadden de zes dorpen zich verenigd teneinde hun gemeenschappelijke handelsbelangen te verdedigen. Tot in de tweede helft van de 17de eeuw was deze Unie een concurrent van Amsterdam, dat uiteindelijk de handel monopoliseerde. Daarnaast kwam de klad in de handel als gevolg van de zeeoorlogen met Engeland, een handelspartner van de Unie. De vergaarde rijkdommen werden tot uiting gebracht in de huizen in Broek: de overwegend houten huizen waren rijk versierd en geschilderd in de gangbare kleuren van die tijd. Het dorp was in die tijd wereldberoemd om zijn mooie huizen, fraai aangelegde tuinen en schone straten. De huizen waren gebouwd van hout met een stenen voet.
De drassige ondergrond kon de uit baksteen opgetrokken huizen niet dragen, zodat men genoodzaakt was om in hout te bouwen.
Na ±1650 zette de neergang van de handel zich in en ging men zich toeleggen op de visserij en de melkveeteelt: veel boeren uit Broek gingen iedere dag met melkschuiten naar Amsterdam om daar de verse melk aan de man te brengen. Anderen legden zich toe op de bereiding van kaas en boter. Daartoe waren er in het dorp verscheidene kaaspakhuizen. De rijkdom van het dorp nam toen wel af, maar het bleef een welvarende gemeenschap. In 1716 sloeg het noodlot toe in de vorm van de veepest. Op economisch gebied werd het dorp een zware klap toebedeeld, die het niet meer te boven kwam. De grote bloei van weleer kwam niet meer terug. Broek verarmde in de loop van de 18de eeuw, wat te zien was in de huizen: deze werden niet meer mooi geschilderd, maar bleven meestal grijs van kleur. Wel ontwikkelde zich in de 18de eeuw een rijke bovenlaag. De bevolking bleef afhankelijk van de scheepvaart/visserij en met name van de melkveeteelt ten behoeve van Amsterdam. Tot ±1960 bleef

dit het geval. Vanaf die tijd kwam in Broek in Waterland het forensisme op. De agrarische functie die het dorp had, en de hele gemeente, is sinds die tijd vrijwel verdwenen. Broek in Waterland is thans een typische forensengemeenschap, waarvan de beroepsbevolking grotendeels in Amsterdam werkt.

De bebouwing van Broek in Waterland zoals die zich heden ten dage manifesteert dateert voor het grootste deel uit de 17de en 18de eeuw. De oudste bebouwing is grotendeels verloren gegaan in de Tachtig-jarige oorlog, toen de Spanjaarden het dorp bezetten, plunderden (1573) en in brand staken. De huizen werden zoals reeds werd vermeld veelal opgetrokken uit hout met een stenen voet. Verspreid door het dorp werden ook stenen gebouwen neergezet. De bebouwing uit die tijd concentreerde zich met name langs de op de noordoever van de riviertjes de Eng en de Leed gelegen weg: Zuideinde – Dorpsstraat – Havenrak – Leeteinde. Aan de overkant van het Leeteinde ontwikkelde zich ook een wijkje langs het Roomeinde en het zuidelijke verlengde ervan 'de Erven' genaamd. De oorspronkelijke structuur van Broek in Waterland was ook lintvormig van karakter, maar was minder dicht bebouwd dan in de 17de en 18de eeuw (en ook tegenwoordig). Door de bloei in de 16de en 17de eeuw groeide het dorp. Dit werd opgevangen binnen het stramien van de oude veenverkaveling, dat wil zeggen dat er verdichting langs de dorpsassen plaatsvond; en geen uitbreiding 'naar achteren' toe. Broek bleef zodoende een lintdorp. Het oude Broek heeft deze vorm nog steeds behouden.
Een aantal van de 17de-eeuwse huizen heeft een achteraanbouw in de vorm van een stolp of kaakberg ten behoueve van onder meer hooiopslag. Deze kaakbergen zijn in de loop van de 17de eeuw gebouwd toen veel inwoners van Broek overschakelden van de handel op de veeteelt. In de 18de eeuw zijn veel stallen omgezet in woonruimte.

Tijdens de MIP-periode is er weinig veranderd in het dorp. Er heeft vervanging van bestaande woningen plaatsgevonden, met name langs het Roomeinde en de Erven en langs de zuidzijde van de Dorpsstraat, evenwel met behoud van het traditionele karakter. Er werd alleen tussen 1915 en 1943 uitbreiding gepleegd langs de Wagengouw en de Galgengouw (vanaf de Broekermeer tot aan de Wagengouw). Deze uitbreiding is waarschijnlijk tussen 1920 en 1925 tot stand gekomen: het aantal inwoners nam in die periode met ±150 toe; de grootste groei tijdens de MIP-periode.
Tegenwoordig is er van de oorspronkelijke bebouwing vrijwel niets meer over, langs de hele Wagengouw heeft vervangende woningbouw plaatsgevonden. Alleen op de kop ervan staat nog enige oorspronkelijke bebouwing.

In 1933 werd de Burg. Peerenboomweg aangelegd, waarlangs ook enige huizen werden gebouwd. In 1938 is de provinciale weg S 11 aangelegd. Het dorp Broek werd toen letterlijk in tweeën gesplitst. Deze weg is tegenwoordig een drukke doorgaande weg naar Monnickendam in het noorden en Amsterdam in het zuiden.
Na 1945 is het dorp flink gegroeid, met name na 1960. Ten behoeve van de op Amsterdam forenserende beroepsbevolking werden ten noorden en noordoosten van het oude Broek nieuwe woonwijken gerealiseerd. Sinds 1971 is een deel van het dorp aangewezen als beschermd dorpsgezicht.
(Zie afbeelding 12A)

5.3 Zuiderwoude

Evenals Broek is Zuiderwoude ook gelegen op een oeverwal langs een getijdegeul (de Zwet). Komend vanaf Broek manifesteert het buurtschap zich als een compacte kleine kern in een open landschap, met een voor

het veengebied kenmerkende lintbebouwing langs één weg, de Dorpsstraat.
Zuiderwoude is een ontginningsdorp, net als Broek. De ontginning rond Zuiderwoude wordt echter vroeger gedateerd dan die rond Broek. Reeds in de tweede helft van de 11de eeuw is er een tufstenen kerkje aanwezig in het dorp, wat impliceert dat de bewoning nog ouder is. Nadat men het land ontgonnen had ten behoeve van de akkerbouw, bleek na verloop van enkele eeuwen dat het land te drassig werd om akkerbouw te kunnen blijven bedrijven. Door de maaiveldddaling was men in de 14de eeuw gedwongen over te schakelen op de veeteelt. Een deel van de bevolking kon hierin geen bestaan vinden vanwege het arbeidsextensieve karakter van de veeteelt en ging zich toeleggen op de visserij en in de 15de eeuw tevens op de handel (Hollandse handel). Zuiderwoude groeide in die tijd uit tot het belangrijkste Waterlandse dorp na Zunderdorp.
In die tijd werd de basis gelegd voor de ruimtelijke structuur zoals die heden ten dage nog steeds aanwezig is in Zuiderwoude.

In 1613 sloten Zuiderwoude en vijf andere Waterlandse dorpen zich aaneen in de Unie van Waterland (zie ook 5.2). Na een bloeiperiode van enige decennia stagneerde de economische ontwikkeling van het dorp. Dit had verscheidene oorzaken. Ten eerste kreeg het steeds machtiger wordende Amsterdam een grotere greep op de handel ten koste van die van de Unie. Ten tweede ging door landverlies als gevolg van dijkdoorbraken, verzilting van het land en de veepest (18de eeuw) de landbouw achteruit. Zuiderwoude kwam deze klap niet meer te boven en de bevolking nam zelfs af. Tekenend voor de stagnatie is dat na de dorpsbrand van 1712 de herbouwde kerk kleiner was dan voor de brand.
De inwoners gingen zich na die tijd alleen nog toeleggen op de melkveeteelt, en met name op de bereiding van kaas en boter. De agrarische functie van Zuiderwoude behield het dorp tot na de Tweede Wereldoorlog. Na 1945 kwam de nadruk te liggen op de woonfunctie. Veel boerderijen verloren hun agrarische functie en werden omgebouwd tot woonhuizen.
Zoals hierboven al werd opgemerkt concentreerde de eerste bewoning zich langs de Zuiderwoudergouw, waarna het in de 15de eeuw verschoof naar het begin van de huidige Dorpsstraat. De oudste bebouwing van Zuiderwoude bevindt zich rond de kerk op het punt waar water en wegen samenkomen, te weten de Kerk Ae, de Zwet, de Zuiderwoudergouw en de Aandammergouw. Hieruit blijkt onder meer dat in de 15de, 16de en 17de eeuw de handel georiënteerd was op het vervoer over water. In de loop van de 19de eeuw heeft er een uitbreiding plaatsgevonden langs de toen nog doodlopende Dorpsstraat naar het Dijkeinde. Dit meer recente deel van Zuiderwoude vangt aan ongeveer halverwege de Dorpsstraat, alwaar een sloot onder de Dorpsstraat doorstroomt. Dit deel is altijd meer agrarisch georiënteerd geweest dan het oudere deel. Deze economische tweedeling is tegelijkertijd ook een duidelijke fysieke geleding van het dorp in twee helften. Daarnaast kan deze tweedeling ook waargenomen worden in de bebouwing: het deel 'vóór' de sloot is aan beide zijden van de Dorpsstraat bebouwd, terwijl het 19de- eeuwse deel slechts aan de kant van de Zwet bebouwd is.
Gedurende de MIP-periode bleef dit de enige uitbreiding van Zuiderwoude. Verder vond er enige verdichting van de bebouwing plaats langs de Dorpsstraat. In 1933 werd de bereikbaarheid over land sterk verbeterd met de aanleg van de Burg. Peerenboomweg die Zuiderwoude met Broek in Waterland verbond. Hiertoe is in de Kerk Ae een dam aangelegd. Aan het einde van de jaren '70 van deze eeuw is er een kleine uitbreiding geweest langs de Dorpsstraat. Tegenover de 19de-eeuwse uitbreiding werden een hofje en een school gebouwd.
De bebouwing in Zuiderwoude bestaat veelal uit kleinschalige huizen met één bouwlaag onder een steile kap en uit stolpboerderijen. De in de 19de eeuw gebouwde huizen zijn veelal uit hout opgetrokken, met

uitzondering van enige openbare gebouwen als de school (1869) en de Nederlands-Hervormde kerk (1877).
Thans is Zuiderwoude een lintdorp met compacte bebouwing, dat in contrast staat met het open en weidse landschap. Het heeft voornamelijk een woonfunctie. De middenstand is vrijwel verdwenen, waardoor de inwoners aangewezen zijn op de winkels in omliggende dorpen.
Sinds 4 oktober 1991 geniet Zuiderwoude de status van beschermd dorpsgezicht.
(Zie afbeelding 12B)

5.4 Uitdam

Dit buurtschap is gelegen langs de Waterlandse Zeedijk ter hoogte van de Uitdammer Die. De plaats is ontstaan langs deze dijk. In tegenstelling tot Broek en Zuiderwoude is Uitdam geen ontginningsdorp, maar een dijkdorp. Het is ook de jongste kern in de gemeente. De eerste vermelding dateert van 1342. In 1395 werd een sluis in de dam gelegd, die thans is verdwenen.
Uitdam was geen agrarisch dorp. Na de overschakeling van akkerbouw op veeteelt in de loop van de 14de eeuw werd een aantal boeren overtollig door het arbeidsextensieve karakter van de veeteelt. Sommige boeren gingen zich toeleggen op de handel en bleven in Broek of Zuiderwoude wonen, terwijl anderen in Uitdam gingen wonen en zich daar toelegden op de handel. Naast de handel leefde men in Uitdam ook van de visserij en de scheepvaart. Veel inwoners van Uitdam leefden van het slepen van koopvaardijschepen in scheepskamelen over het Pampus naar de haven van Amsterdam. Deze vorm van broodwinning was met de opening van het Noordhollands Kanaal (1824) vrijwel verdwenen.

Uitdam is een dijknederzetting, lintvormig gelegen aan beide zijden van de achter de Waterlandse Zeedijk gelegen weg. Er bevindt zich geen bebouwing op de dijk. Gedurende de MIP-periode heeft er geen uitbreiding plaatsgevonden van enige importantie. Er is voornamelijk verdichting en vervanging van bestaande bebouwing gepleegd.
(Zie afbeelding 12B)

5.5 Buitengebied

Het buitengebied in de gemeente Broek in Waterland is van oudsher altijd dun bevolkt geweest. De bewoning concentreerde zich grotendeels in de drie kernen. Dit is ook tijdens de MIP-periode het geval geweest. In 1863 werd de Noordmeer drooggelegd, waarna er een klein aantal nieuwe boerderijen is gebouwd. Verspreid over de hele gemeente heeft er daarnaast enige uitbreiding en vervanging van bestaande huizen (boerderijen en arbeiderswoningen) plaatsgevonden. Ten behoeve van de afwatering werd in 1880 een stoomgemaal bij de Poel gebouwd. Na de overstroming van 1916 is dit gemaal vervangen door een moderner exemplaar, dat thans nog bestaat.
Verdere veranderingen in het buitengebied betroffen voornamelijk infrastructurele ingrepen, die in het vorige hoofdstuk reeds zijn beschreven.
(Zie afbeelding 7)

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Broek in Waterland

Het overgrote deel van de bebouwing in de kern Broek dateert, zoals beschreven in 5.2, van vóór 1850. De bouwactiviteit in de MIP-periode is beperkt gebleven tot het incidenteel vervangen van bestaande panden; stijl en volume van de objecen bleven veelal gelijk. De huizen in Broek hebben één bouwlaag en kapverdieping met bewerkte windveren, een baksteen voet en een houten gevelbekleding in de kleuren zachtgrijs en geel, een noklijn haaks op de weg en zijn veelal gedekt met zwarte pannen. Panden die met de brede kant aan de weg staan, hebben veelal een lijstgevel. Smalle panden worden bekroond door hals-, klok- of puntgevel. In de dorpsbebouwing zijn enige stenen panden verpreid gesitueerd, met name aan de zuidzijde van de Dorpsstraat en aan de noordzijde van De Erven. Beeldbepalende gebouwen bevinden zich rond de oude kerk, zoals het voormalige raadhuis (1883) en school (1883) en woningen voor notabelen. Een stolpboerderij (1875) annex kaasmakerij aan het havenrak (no. 9) en een theekoepel aan het water zijn eveneens markante elementen. Ook vermeldenswaard is een stenen woning (1915) aan De Erven (no. 3) naar ontwerp van J.J.P. Oud, waarin zich glas-in-lood bevindt naar ontwerp van T. van Doesburg. Ook aan de erven (no. 22) bevindt zich een houten woning (ca. 1895) met Art Nouveau stijlkenmerken, hetgeen voor houtbouw in Nederland vrij uniek is. De bebouwing aan het Zuiderveer heeft naast woningen met dezelfde karakteristiek ook objecten met een agrarische functie. Hier zijn voor de stolpschuren veelal houten woningen met tuitgevel gebouwd, meer zuidwaards bevinden zich enkele kleine arbeiderswoningen onder schilddak.

6.2 Zuiderwoude

De toename van bebouwing in het dorp Zuiderwoude heeft zich in de MIP-periode beperkt tot verdichting langs de Dorpsstraat en tot enige vrijstaande bebouwing aan de Aardammer- en Zuiderwouder Gouw, nabij de kerk. De entree van Zuiderwoude over de straatweg vanaf Broek geeft een karakteristiek beeld. Achter het brede watervlak van de KerkAe manifesteert het dorp zich als een compacte kern in een open gebied. Het beeld wordt bepaald door de N.H. kerk (1877) met neo-gotische stijlkenmerken, de ophaalbrug over het Zwet, de vrijstaande lage bebouwing aan de noordzijde van de Dorpsstraat en de in het groen gelegen notabelen woning (ca. 1915) aan de zuidzijde van de Dorpsstraat. De woningen aan de noordzijde zijn veelal geheel in hout uitgevoerd, bestaan uit één bouwlaag met kapverdieping, de noklijn haaks op de weg, en zijn direct aan de straat gelegen. De perceelbreedte varieert en de ruimten tussen de panden zijn klein. De woningen aan de zuidzijde hebben veelal een schilddak met de noklijn evenwijdig aan de straat en zijn voorzien van een voortuin. De percelen hier zijn dieper en breder en tussen de panden is meer ruimte. Meer oostwaarts, vanaf de voormalige school (1869), krijgt de bebouwing een meer agrarisch karakter. Stolpschuren, kapbergen en kleine brede woningen zijn aan de hier eenzijdig bebouwde Dorpsstraat gesitueerd. De meeste houten objecten in Zuiderwoude zijn in lichte grijs-groene tinten geschilderd.

6.3 Uitdam

De bebouwing in Uitdam is in de MIP-periode nauwelijks toegenomen. Vermeldenswaard is alleen de N.H. kerk en begraafplaats uit 1937 aan de Uitdammerdijk no. 43.

6.4 Buitengebied

De verspreide agrarische bebouwing in de gemeente Broek in Waterland bestaat voor een belangrijk deel uit stolpboerderijen. De stolpen zijn veelal sober uitgevoerd. Enkele boerderijen hebben een verhoogde middenpartij en soms is een houten gevelbekleding toegepast. De versiering aan de boerderijen beperkt zich tot de toepassing van gele sierbanden en bewerkte windveren. De arbeiderswoningen staan op enige afstand van de bedrijven en hebben één bouwlaag met zadelkap. Bijzonder zijn de dijkwoningen aan de Broekermeerdijk. Deze aan de dijkweg gelegen panden hebben veelal een agrarische functie. Markant zijn hier de houten hooihuizen naast het boerderij gedeelte. De boerderij staat op een langgerekte plattegrond en heeft één respectievelijk twee bouwlagen onder een schilddak. De gevelbekleding aan de zijkant is van grijs getinte houten rabatdelen. Verder is in het buitengebied vermeldenswaard: het gemaal (1871) aan de Noordmeer no. 3, het grote gemaal (1917) aan de Waterlandse Zeedijk en het gemaal in een ontwiekte molen (ca. 1880) aan de Belmermeer.

Verantwoording inventarisatie

Bij de inventarisatie van objecten uit de MIP-periode in de gemeente Broek in Waterland is gekeken naar gaafheid van hoofdvorm en detaillering en de eventuele architectuur- of lokaalhistorische waarde. Gebouwen met een bijzondere functie, zoals als scholen, kerken, postkantoren en raadhuis zijn, voor zover uit de MIP-periode stammend, integraal opgenomen in de inventarisatie, alleen al op grond van hun historische-functionele waarde. Wat betreft de overige objecten in de kernen en het buitengebied (zoals woonhuizen, boerderijen en andere bedrijfsgebouwen) is getracht een overzicht te geven van de meest gave exemplaren van de verschillende voorkomende typen. De gemeente Broek in Waterland kende in de periode 1850-1940 voornamelijk verdichting en uitbreiding van bebouwing langs de bestaande infrastructuur. Inventarisatie op basis van een stedebouwkundige typologie werd derhalve niet relevant geacht.

Geraadpleegde literatuur

Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1839-1851.

Berg, P. van den, *Waterland fietstocht*, Haarlem 1989.

Bruigom, A.P., Het Eiland en het Nesje, In: *Broeker Bijdragen*, nr.8, pag. 34-39, 1978.

Burger, J.E. e.a., *Landschap Waterland*, Heemschut serie, Zutphen 1985.

Cock, J.K. de, Historische geografie van Waterland, In: *Tijdschrift Holland*, nr. 7, 1975.

De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel VIII eerste stuk: Waterland en omgeving, 's-Gravenhage 1953.

Don. P., *Kunstreisboek Noord-Holland*, Zeist 1987.

Engel, W. en Kok, J., *Stoomtrams van Wadden tot IJ*, Rotterdam 1973.

Engelenburg, W. van, *De geschiedenis van Broek in Waterland*, Haarlem 1907.

Karakteristieke bebouwing in Waterland, uitgevoerd door Stad en Landschap, Adviesbureau voor Ruimtelijke Orderning en Vormgeving B.V., Bureau Rotterdam, Rotterdam 1979.

Kooiman, D., *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Alphen aan den Rijn 1936.

Korte sociografische beschrijving van de gemeente Broek in Waterland (situatie 1984), P.P.D. van Noord-Holland, 1984.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, regio G, Waterland, uitgevoerd door buro Maas te Zeist in opdracht van de Dienst Ruimte en Groen (vml. P.P.D.) van de provincie Noord-Holland, 1985 en 1986.

Paul, P.P., "Broek in Waterland", In: *Maandblad Amstelodanum*, jrg. 41, 1954, pag. 65-67.

Rapport der provinciale commissie van de gemeentelijke herindeling van Noord-Holland, Tweede deel, Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, 1959.

De Roy van Zuydewijn, N., *Monumentenreisboek Noord- en Zuid-Holland*, Den Haag 1990.

Schorer, J., *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem 1894.

Steegh, A., *Monumentenatlas van Nederland*, Zutphen 1985.

Stiboka, *De bodem van Noord-Holland*, Haarlem/Wageningen 1974.

Vernooij, A.L., *Zuiderwoude, beschermd dorps- en stadsgezicht, toelichting*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1988.

Vries, mr. G. de, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, Haarlem 1864.

Tabel

De hieronder volgende inwoneraantallen van de gemeente Broek in Waterland zijn ontleend aan de Databank van de Vakgroep Sociale Geografie van de Universiteit van Amsterdam.

Jaartal	Inwoners
1851	1.527
1860	1.541
1870	1.566
1880	1.503
1890	1.538
1900	1.593
1910	1.550
1920	1.580
1925	1.738
1930	1.650
1940	1.542
1985 (31/12)	2.727

Tussen 1920 en 1925 groeide de gemeente Broek in Waterland vrij sterk. In de daarop volgende vijf jaar nam het inwoneraantal weer af.

Per 1-1-1991 is de gemeente Broek in Waterland opgegaan in de nieuw gevormde gemeente Waterland.

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland. Provinciale Planologische Dienst Noord-Holland 1983.

2. Gemeente Broek in Waterland 1854. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden nr. 25 Amsterdam, 1854.

3. Gemeente Broek in Waterland 1866. Kuyper, J., *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland,* Groningen 1984.

4. Gemeente Broek in Waterland ±1900. Historische Atlas *Noord-Holland,* Den Ilp 1989. Kaart nr. 313 (Marken), nr. 330 (Broek) en nr. 331 (Zuiderwoude).

5. Gemeente Broek in Waterland 1913. Topografische Kaart van Nederland schaal 1:50.000, blad 25 II, uitgave 1913.

6. Gemeente Broek in Waterland 1943. Amerikaanse stafkaart AMS 831, sheet 349 (Zaandam), 350 (Monnickendam), 354 (Amsterdam) en 355 (Uitdam).

7. Gemeente Broek in Waterland 1981. Topografische Kaart van Nederland schaal 1:25.000, blad 25 E en 25 F, uitgave 1981.

8. Indeling MIP-deelgebieden.

9. Bodem en landschap in Broek in Waterland, tekening auteur 1991.

10. Wateren in Broek in Waterland. Tekening auteur 1991.

11. Wegen in Broek in Waterland. Tekening auteur 1991.

12. Dorpsplattegronden van Broek in Waterland (A), Zuiderwoude (B) en Uitdam (B). Gemeente Waterland 1991, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988 en Topografische Kaart van Nederland schaal 1:25.000, uitgave 1981 (uitvergroot).

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

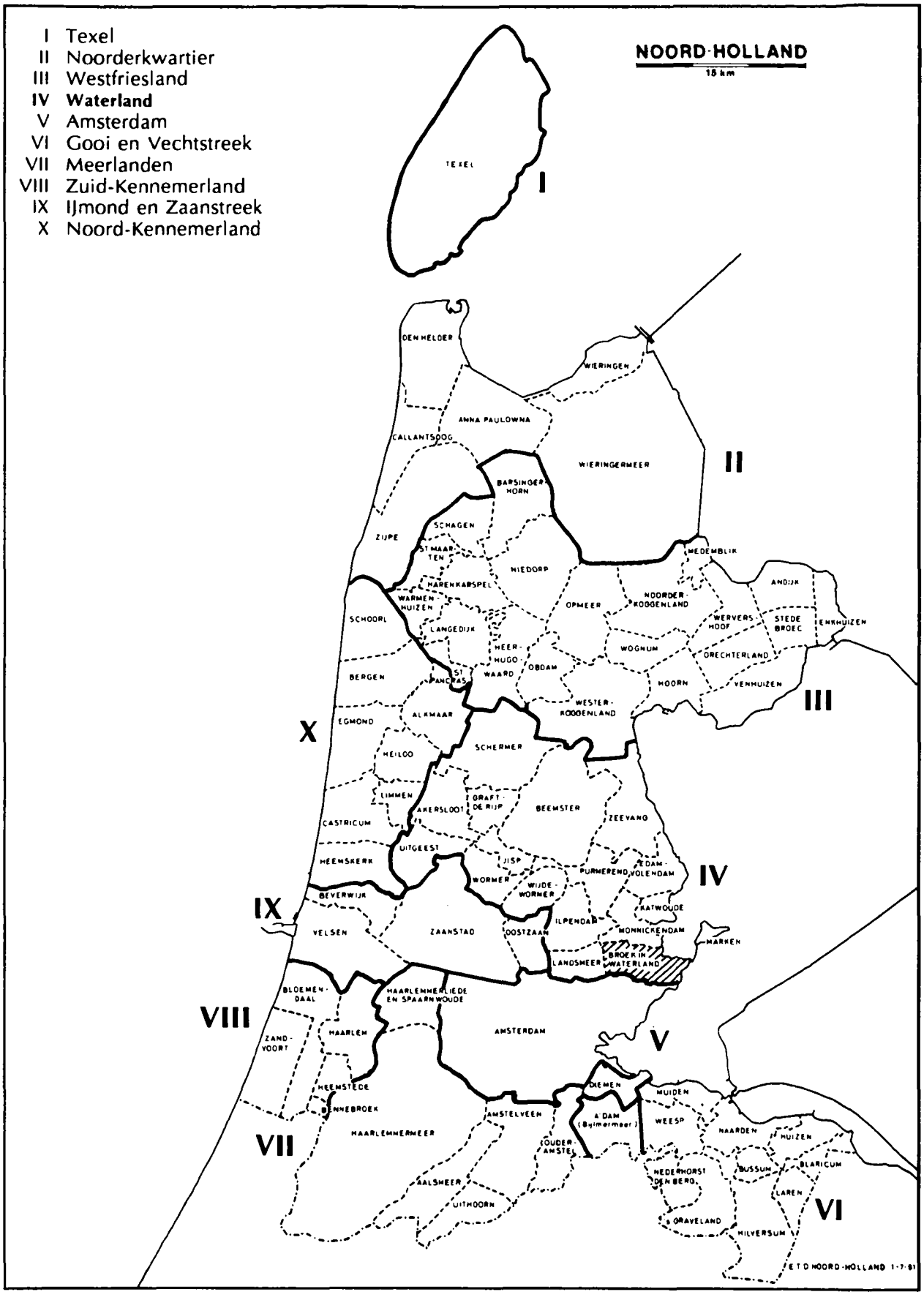

2. Gemeente Broek in Waterland in 1854

= verschoven gemeentegrens met Monnickendam 1959

3. Gemeente Broek in Waterland in 1866

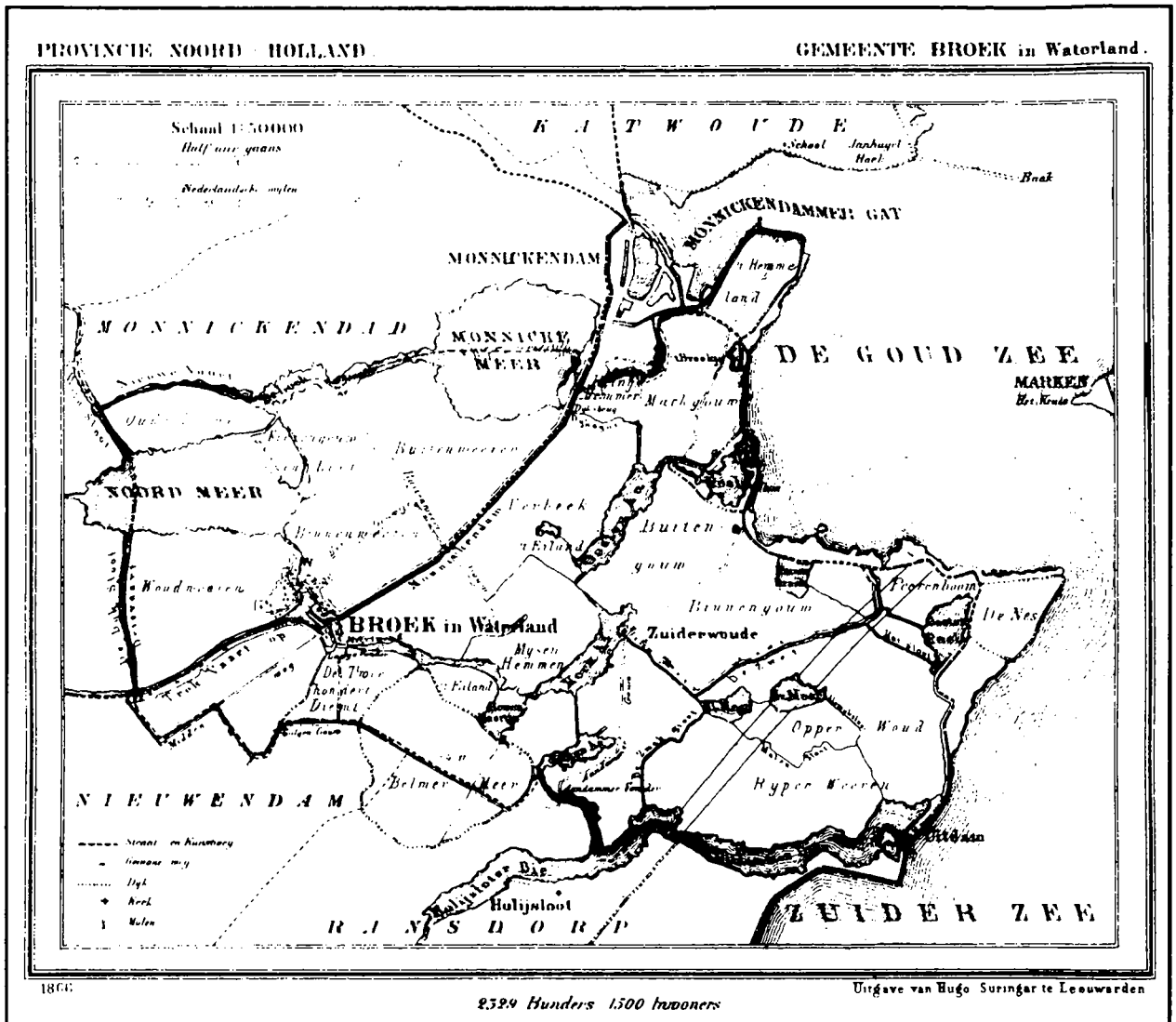

4. Gemeente Broek in Waterland in ±1900

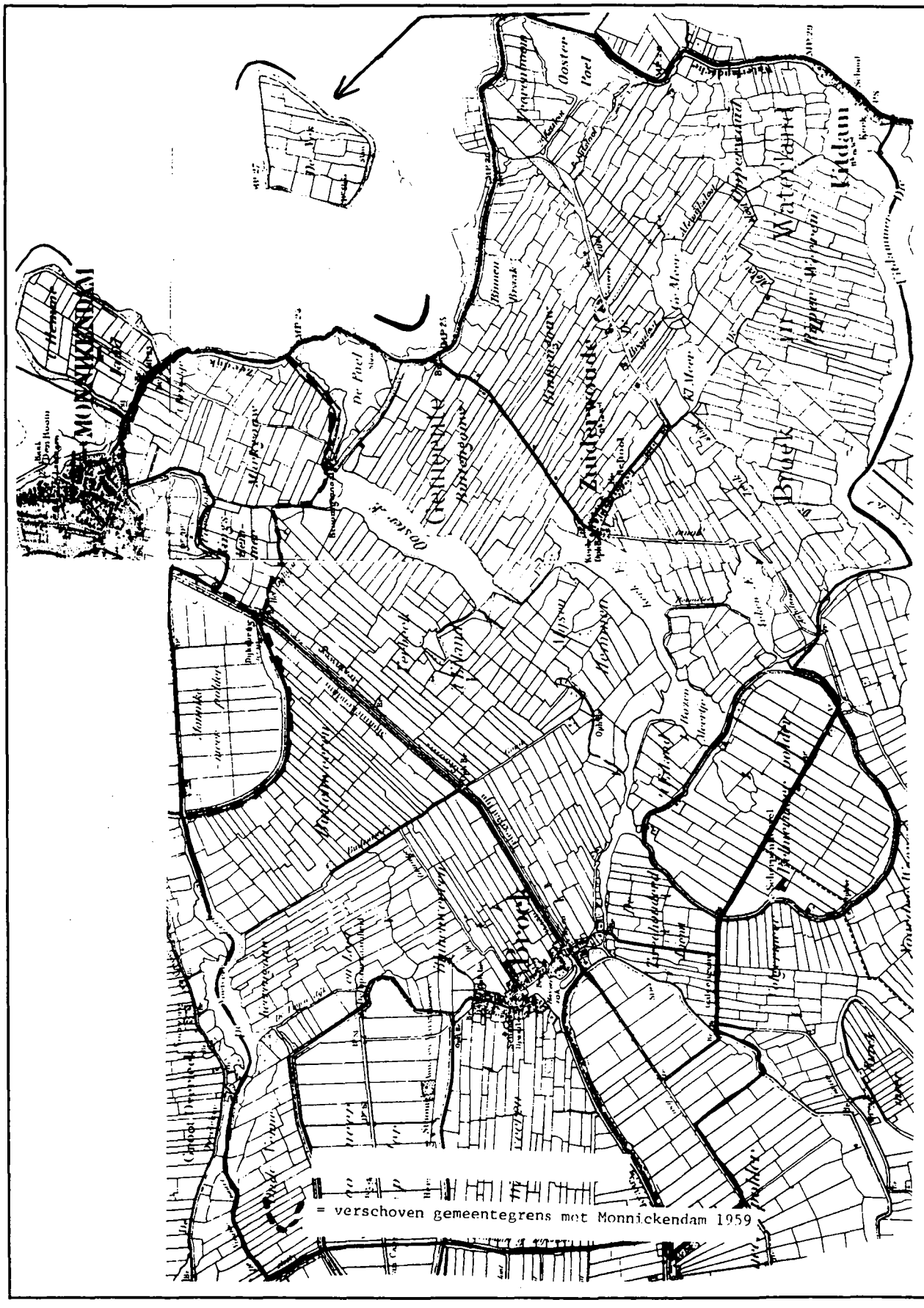

5. Gemeente Broek in Waterland in 1913

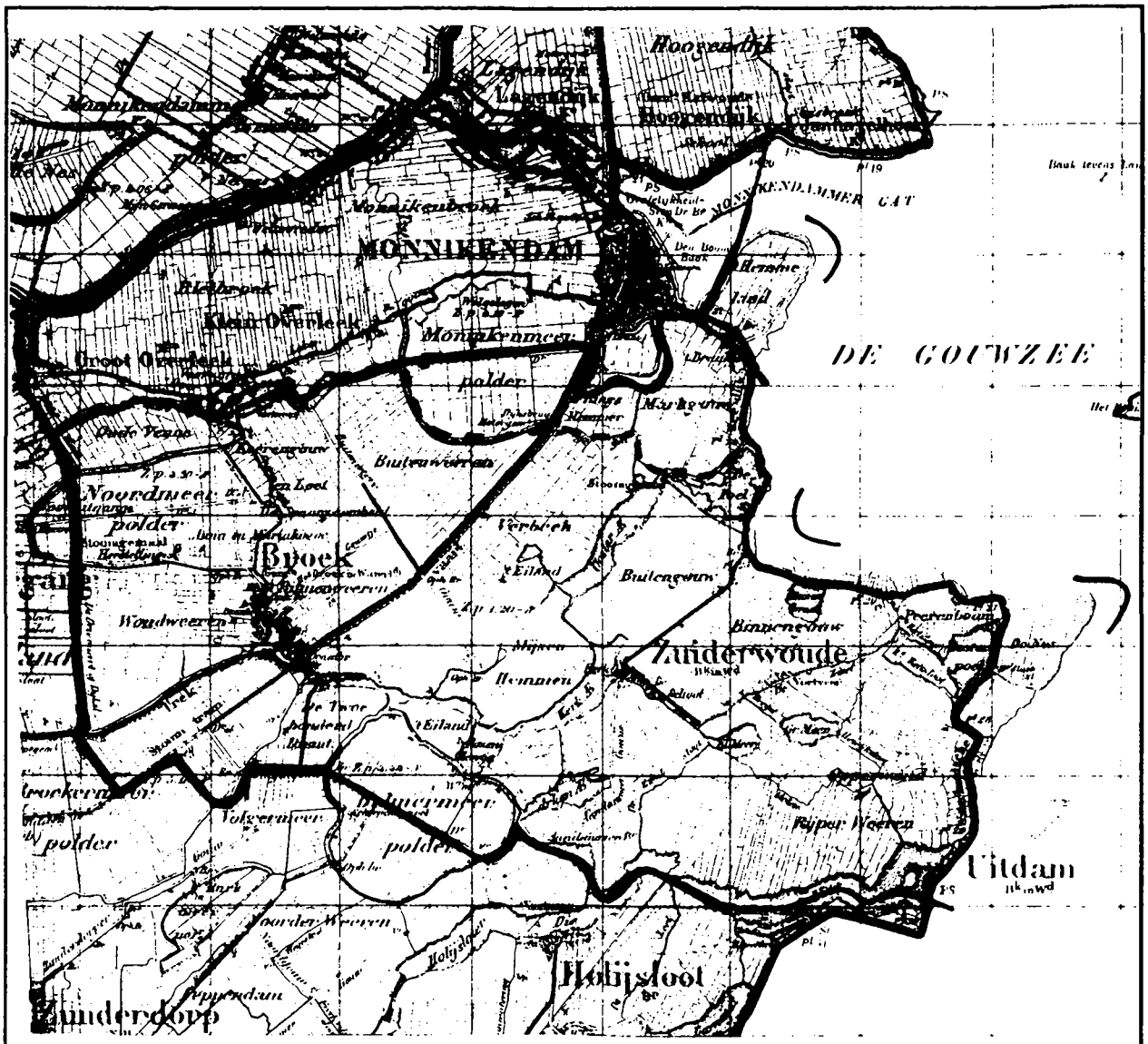

= verschoven gemeentegrens met Monnickendam 1959

6. Gemeente Broek in Waterland in 1943

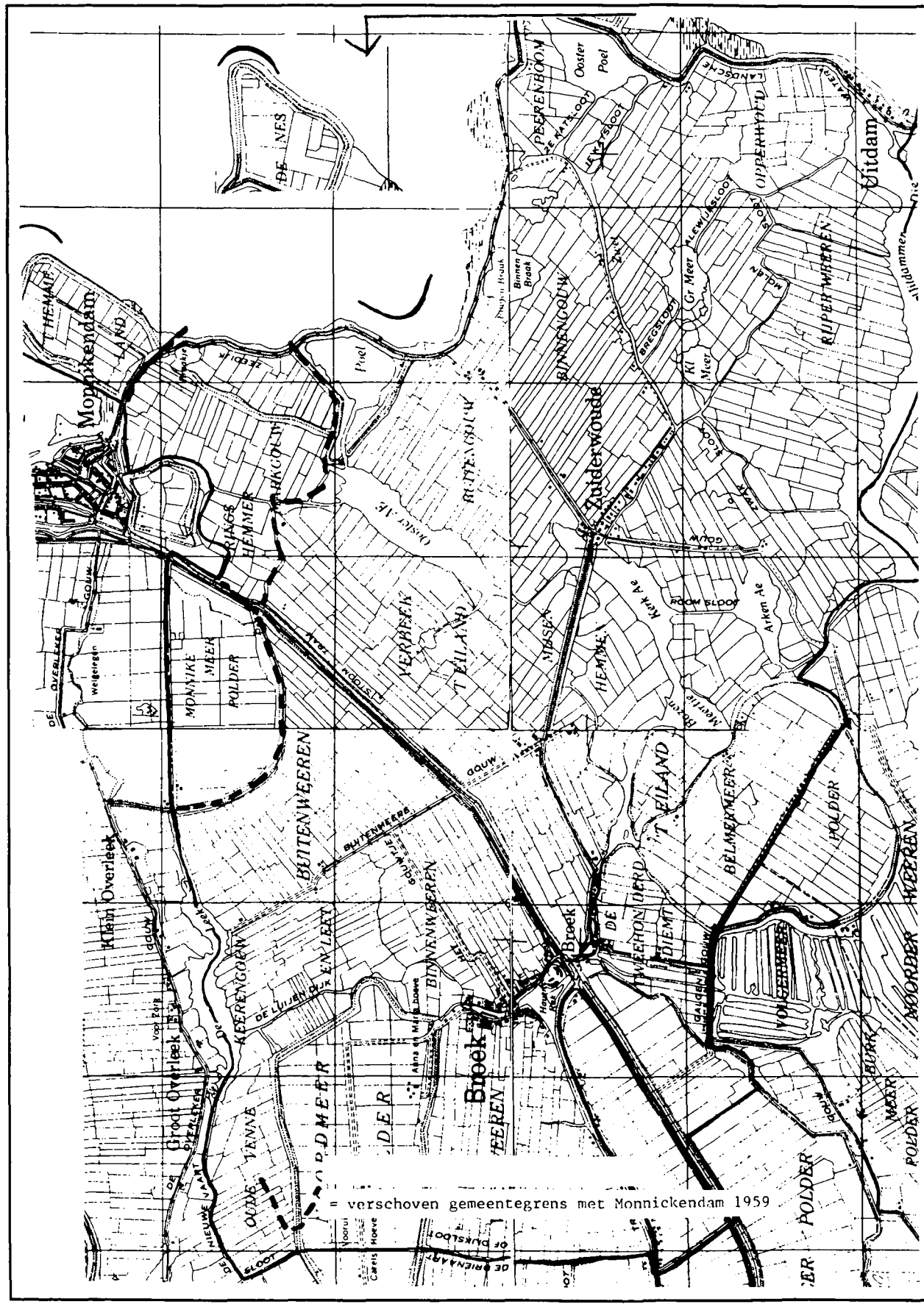

7. Gemeente Broek in Waterland in 1981

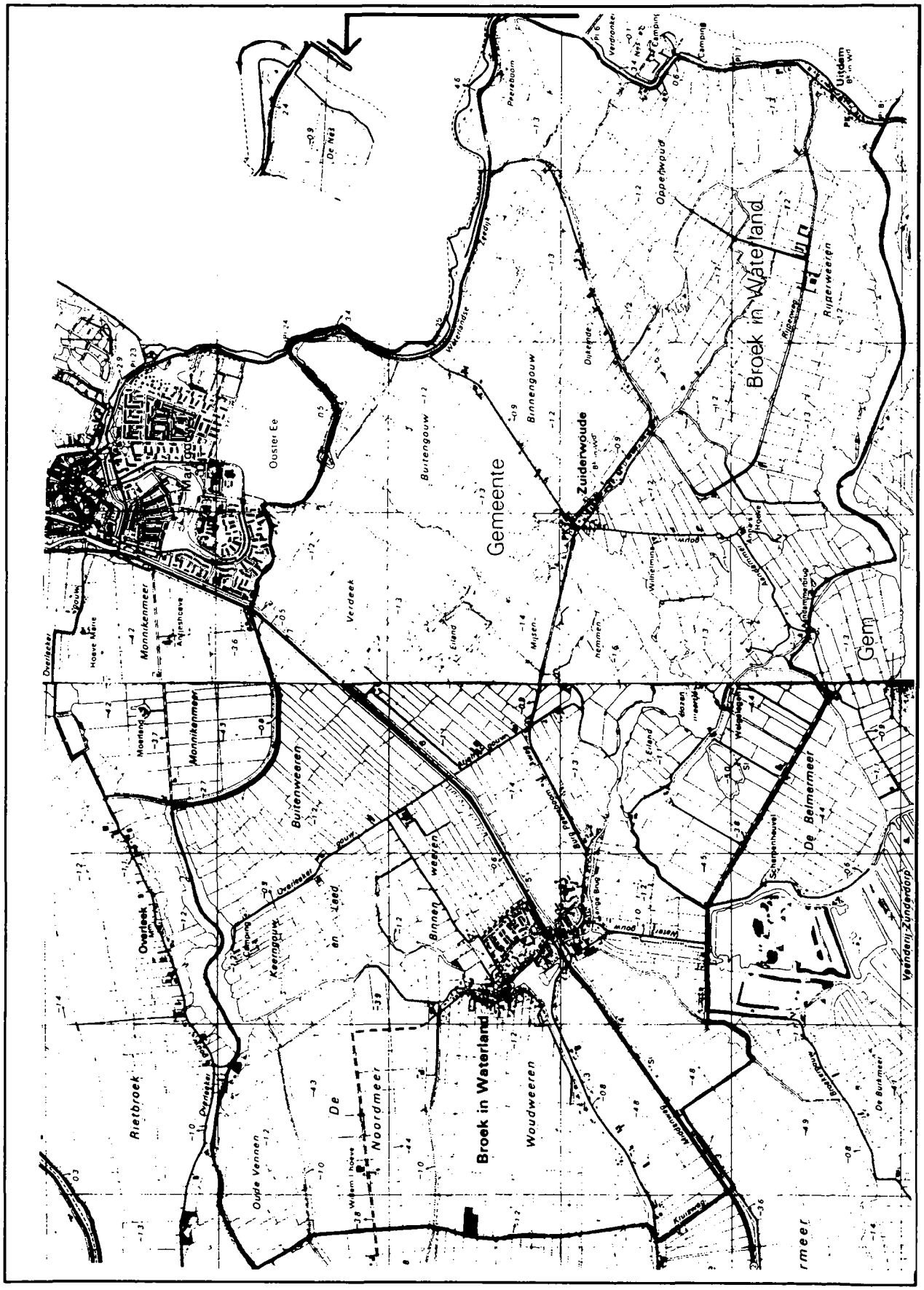
Broek in Waterland
Gemeente
Broek in Waterland
Zuiderwoude
Oppertwoud
Ouster Ee
Buitengouw
Binnengouw
Verdeek
Monnikenmeer
Monnikenmeer
Buitenweeren
Binnen weeren
Rietbroek
Overleek
Keerngouw
Oude Vennen
De Noordmeer
Woudweeren
De Belmermeer
Ruiperweeren
Uitdam
Gem
Marken
Hoeve Mene
Pieterboom
De Nes
Eiland
Misen
Wilhelmina
Schapenheuvel
Kruisweg
Overleekerpoort
Weesdijk
Wateringe
Wijdewerk
Wijdewerkerpoort
Zeeweg
Zeeweg
Zeeweg

8. MIP-deelgebieden in gemeente Broek in Waterland

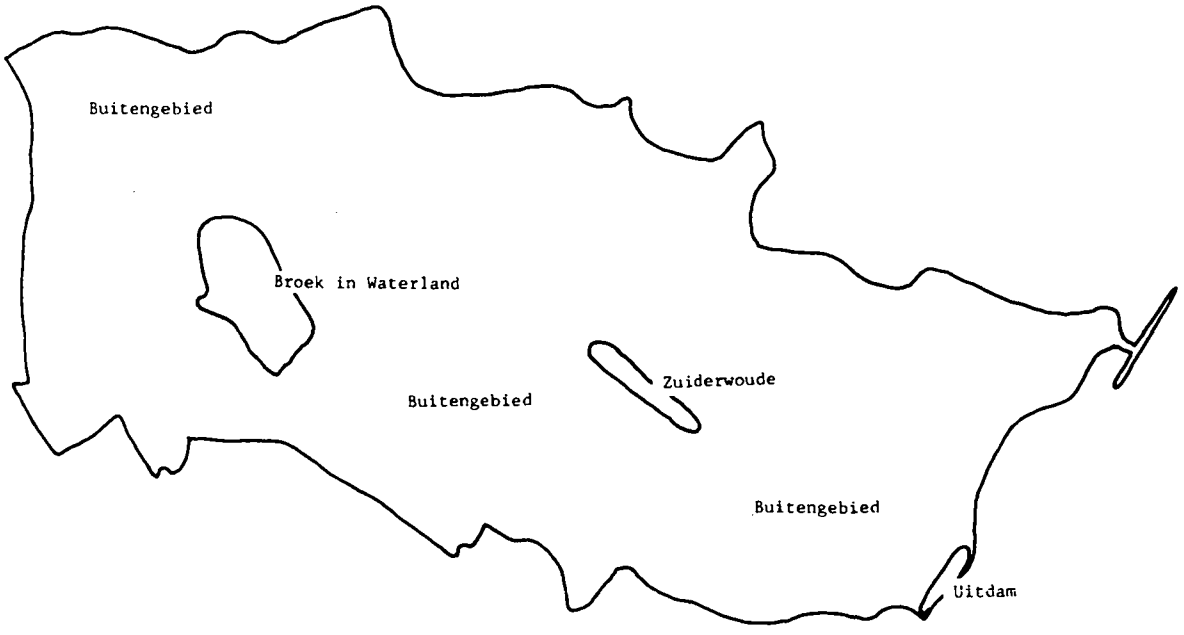

9. Bodem en landschap in gemeente Broek in Waterland

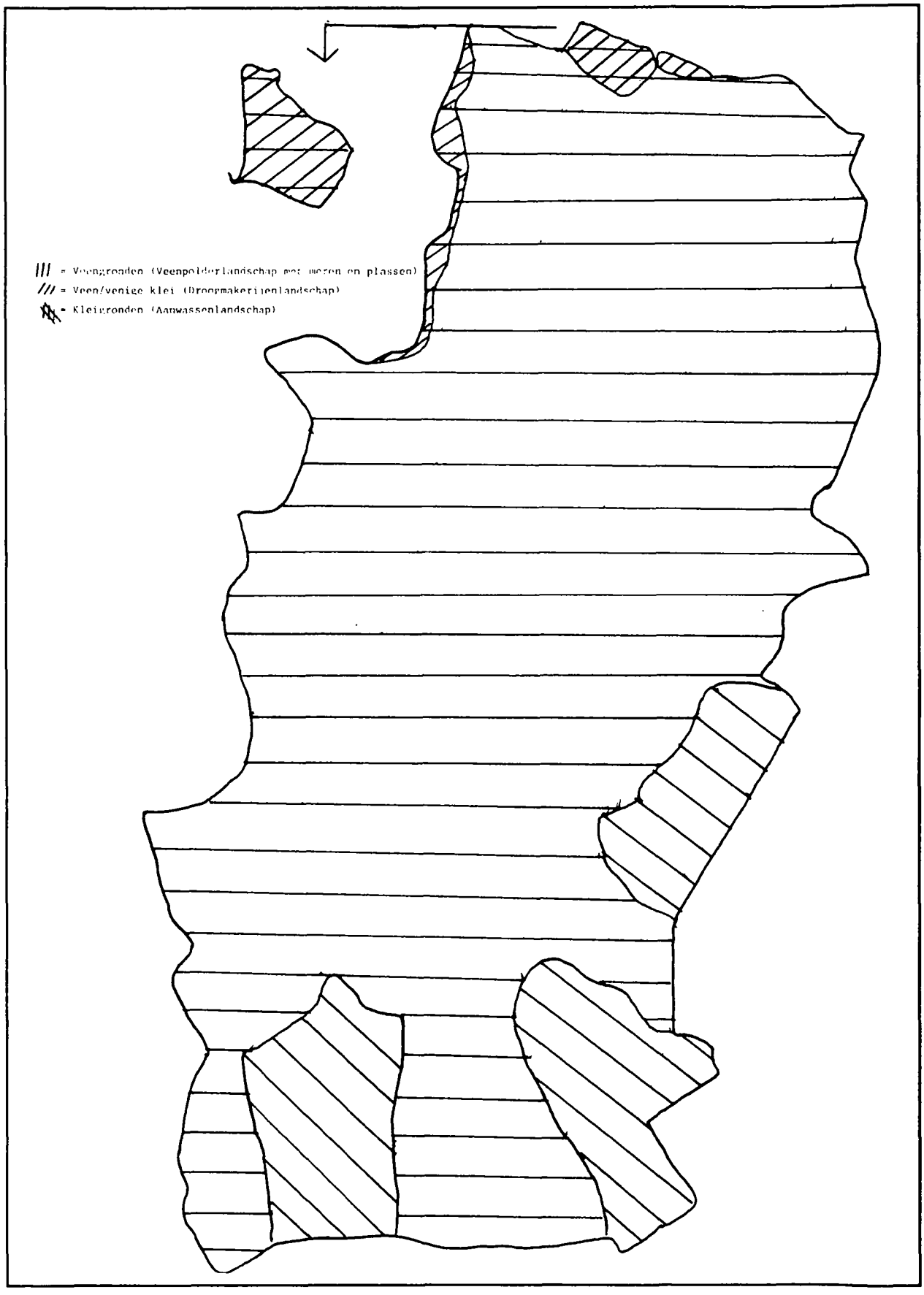

10. Wateren in gemeente Broek in Waterland

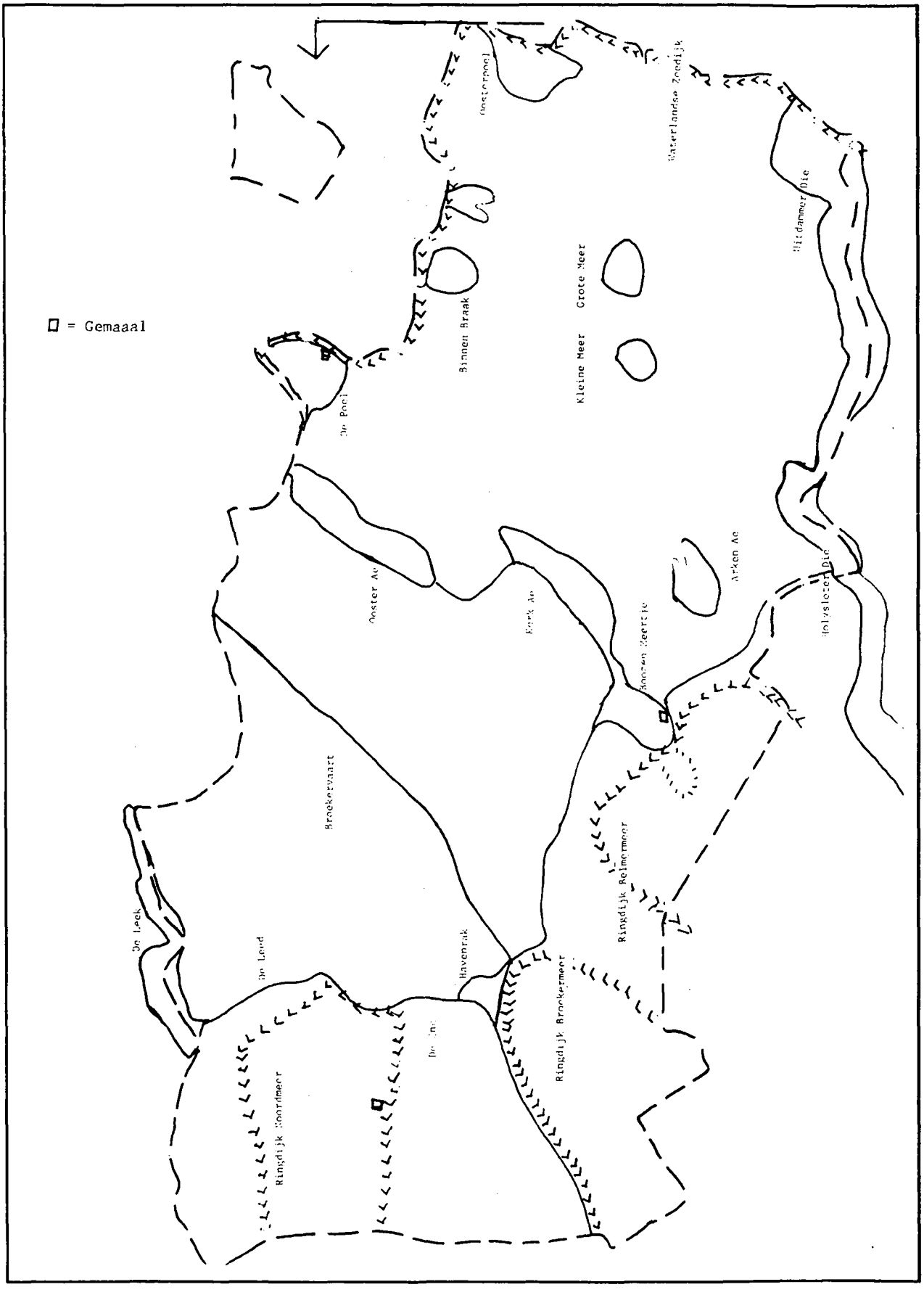

11. Wegen in gemeente Broek in Waterland

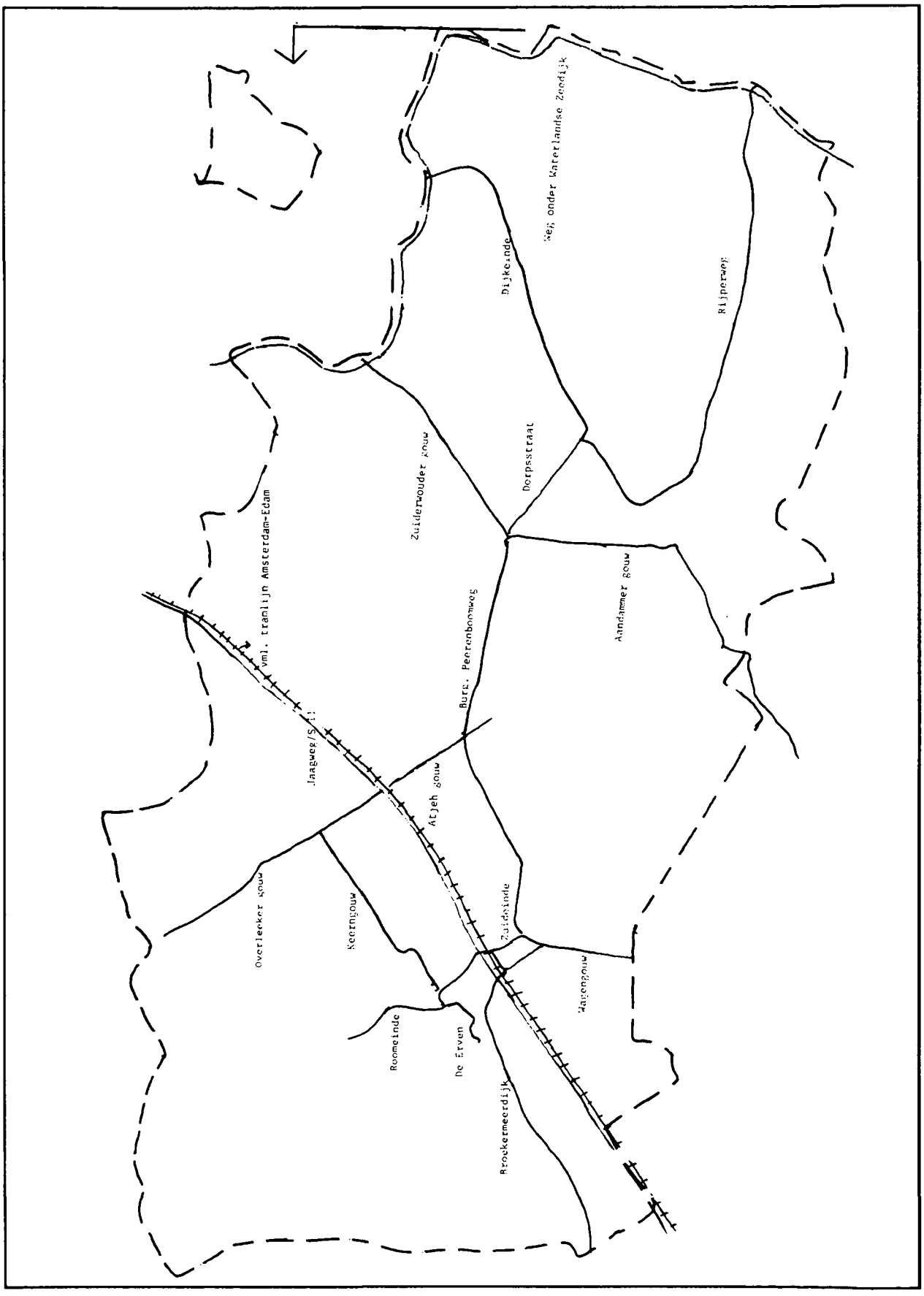

12A. Dorpsplattegrond van Broek in Waterland

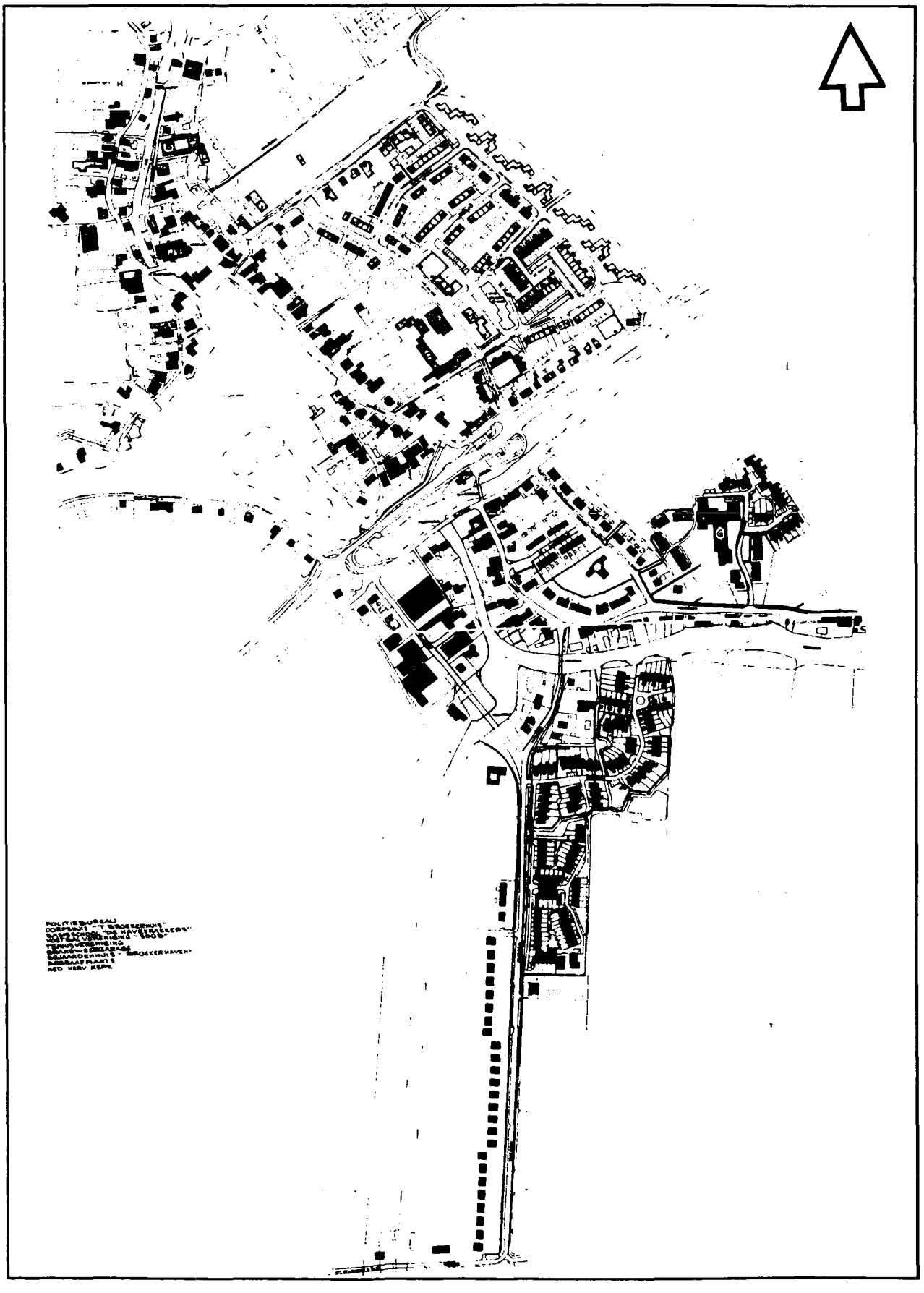

12B. Dorpsplattegrond van Zuiderwoude en plattegrond Uitdam

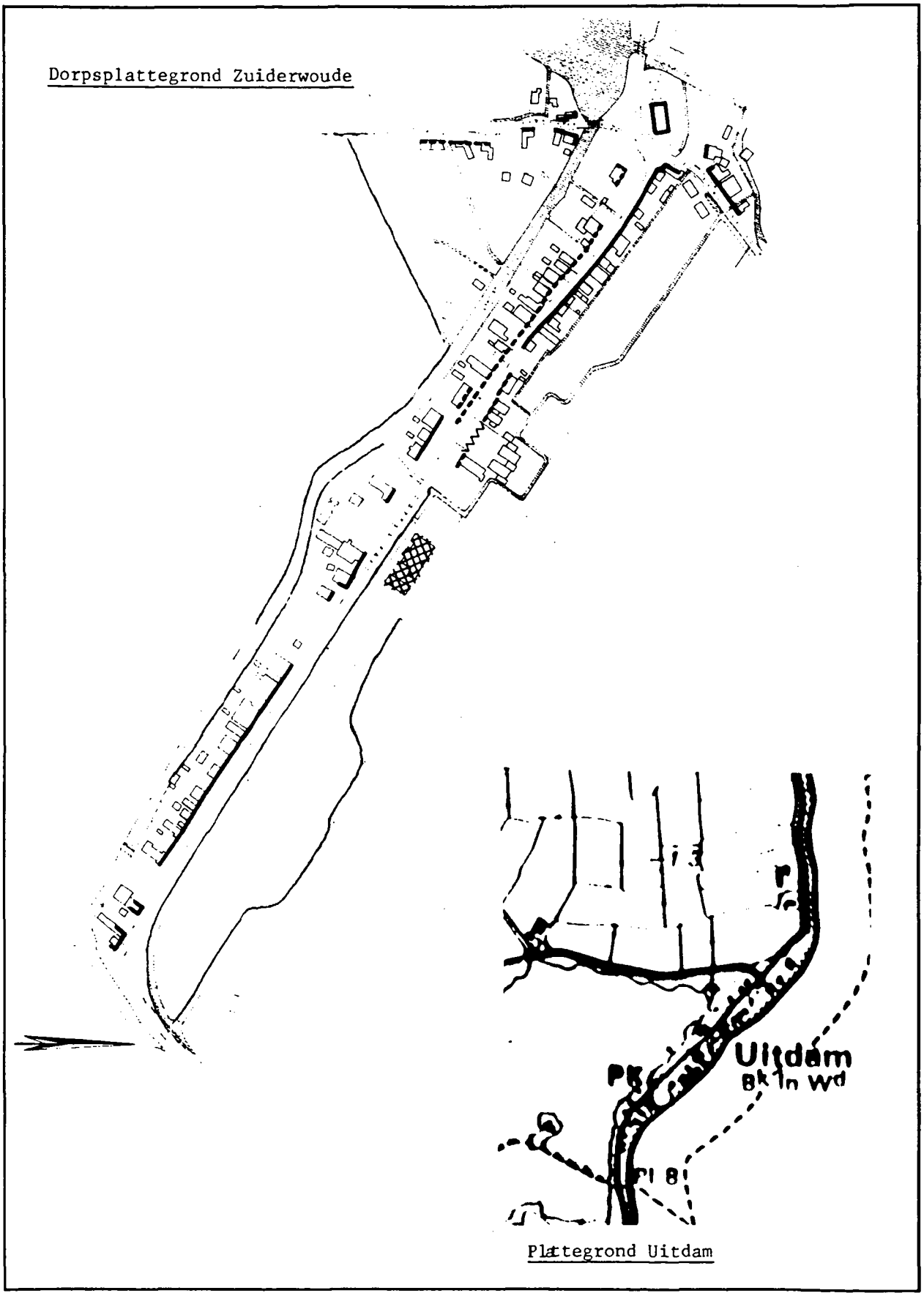

Register

Gemeente Broek in Waterland/Broek in Waterland

001	Dorpsstraat 15	Woning	9532
002	Dorpsstraat 16	Woning	9533
003	Dorpsstraat 18	Woning	9534
004	Eilandweg 3	Woning	9535
005	Eilandweg t.o. 5	Brug	9536
006	De Erven bij 2	Brug	9537
007	De Erven 2	Onbekend	9538
008	De Erven 3	Woonhuis	9539
009	De Erven 18	Woning	9540
010	De Erven 20	Woning	9541
011	De Erven 22	Woning	9542
012	De Erven 38	Woningen	9543
013	Havenrak 7	Woning	9544
014	Havenrak 9; 11	Boerderij	9545
015	Jaagweg ong.	Brug; Brugwachtershuis	9546
016	Keerngouw 8	Woning	9547
017	Kerkplein 1	Woning	9548
018	Kerkplein 9	Woonhuis	9549
019	Laan 6	Woning	9550
020	Leeteinde bij 10	Schuur	9551
021	Molengouw 20	Woning	9552
022	Roomeinde 3	Atelierwoning	9553
023	Roomeinde 5	Woonhuis	9554
024	Roomeinde 17	Woonhuis: Kaasmakerij	9555
025	Roomeinde bij 45	Begraafplaats; Opslag	9556
026	Zuideinde 10	Woning	9557
027	Zuideinde 20	Boerderij	9558
028	Zuideinde 22	Winkelwoonhuis	9559

Gemeente Broek in Waterland/Zuiderwoude

029	Aandammergouw 1	Winkelwoonhuis	9560
030	Aandammergouw 3	Woning	9561
031	Zuiderwouderdorpsstraat 1	Kerk	9562
032	Zuiderwouderdorpsstraat 2	Notabale woning	9563
033	Zuiderwouderdorpsstraat 5	Woning	9564
034	Zuiderwouderdorpsstraat 11	Woning met schuur	9565
035	Zuiderwouderdorpsstraat 25	Woning	9566
036	Zuiderwouderdorpsstraat 30	Woning	9567
037	Zuiderwouderdorpsstraat 34, 36	Woningen (2)	9568
038	Zuiderwouderdorpsstraat 56	Woning	9569
039	Zuiderwouderdorpsstraat 72	Boerderij	9570

Gemeente Broek in Waterland/Uitdam

040	Uitdammerdijk 13	Woning	9571
041	Uitdammerdijk 43	Kerk en begraafplaats	9572

Gemeente Broek in Waterland/Buitengebied

042	Belmermeer 5	Boerderij	9573
043	Belmermeer bij 5	Gemaal met woning	9574
044	Broekermeerdijk 2	Woning	9575
045	Broekermeerdijk 6	Boerderij	9576
046	Broekermeerdijk 21	Dijkwoning	9577
047	Broekermeerdijk 25	Woning	9578

048	Broekermeerdijk 29	Woning	9579
049	Dijkeinde 1	Boerderij	9580
050	Dijkeinde 2	Boerderij	9581
051	Dijkeinde 3	Boerderij	9582
052	Dijkeinde 4	Boerderij	9583
053	Noordmeer 3	Gemaal met woning	9584
054	Noordmeer 4	Boerderij	9585
055	Overlekergouw 3	Boerderij	9586
056	Waterlandse Zeedijk 9	Woning	9587
057	Waterlandse Zeedijk bij 9	Gemaal	9588

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
E. Raap en ir. R.L. Lourijsen
Afdeling Cultuur en Educatie, cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, oktober 1993